

СТРАТЕГИЯ

ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА АГРЕСИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ
ПРИ ПОДРАСТВАЩИТЕ

ГР. ШУМЕН

(2011-2015)

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Увод. Въведение.....	3
2.Описание на ситуацията.....	18
2.1 Събрани и оценени данни за агресията при подрастващите в шуменски училища.....	18
2.2 Изводи и препоръки.....	25
2.3 Анализ на силните и слабите страни, възможностите и заплахите.....	28
3.Цели на стратегията	29
3.1 Цели на стратегията и приоритети за развитие.....	29
3.2 Обвързаност с цели в други планови и стратегически документи.....	26
3.3 Цялостна стратегическа рамка.....	31
4.Описание на интервенциите.....	32
4.1 Мерки и дейности.....	32
4.2 План за изпълнение на Стратегията.....	38

1. УВОД. ВЪВЕДЕНИЕ.

Агресията и насилието сред децата и юношите през последните години все по-често застават в центъра на общественото внимание и научните дискусии. Въпреки, че като цяло количеството на насилствените прояви относително се запазва (по данни на педагогическите стаи в МВР) особено обезпокоителен е фактът, че качеството и степента на насилието значително се увеличават. От това страдат, както самите деца и техните семейства, така и учителите и възпитателите, чиито граници на толерантност и способност за понасяне изглеждат прекрочени. Към причините за проявите на агресия – обществени, междуличностни и вътрешно-личностни фактори, можем да прибавим и следните особености на социалната ситуация:

- *Ситуацията на преход*, поставяща под натиск традиционни модели за възпитание и дисциплиниране на поведението при подрастващите;
- *Интензивно информационно общуване*, изместващо възможността за автентично общуване и въвеждащо агресивни модели на себеутвърждаване;
- *Нереформираните социализиращи институции (семейство, детска градина, училище, университет)*, акцентиращи по-скоро върху контрола и дисциплината при връзката си с подрастващите;
- *Липсата на цялостни програми за съоразяване на родителите и педагогическите кадри с ефективен инструментариум за управление на агресивното поведение в детска и юношеска възраст и др.*

Според национално изследване на агенция "Alpha Research"(2006) сред факторите, отговорни за агресията при децата са дисциплината в училище, материалните различия между децата, усещането за ненаказаност. Най-голям процент е насилието при деца от 11 до 14 – годишна възраст – почти 30% от случаите. Според 79,4 % от анкетираните родители, дисциплината в училище и родителският контрол трябва да се повишат, за да се преодолее агресията. Според 22% от анкетираните, човек може да изпита самоуважение, чрез насилие. Според 35% от учениците, насилието е фактор за политическа власт, а 24% от децата смятат, че агресията и насилието осигуряват лесен начин на живот. Мнението на децата по-скоро изразява нагласите в обществото, коментират специалистите. Невъзможността за юношата да намери адекватна на собствената си индивидуалност, социално значима изява, може да провокира антисоциалност. Когато детето е оставено само на себе си се създават обективни условия за девиация на поведението му.

1. Проблемът за агресията и неговия контекст

1.1 Агресията в периода на юношеството – Агресията е свързана с проблемите на израстването. Биологически погледнато юношата е възрастен, но в социално и емоционално отношение той все още е дете. Предвид това, че работим с хора от 11- 15 години, които попадат в периода на юношеството, проблемът с агресията се разглежда в контекста на:

- групов натиск върху юношата
- страх да не изглежда слаб или победен
- тестване на граници и отхвърляне на авторитети
- юношата изправен пред въпроса за своята идентичност (кой съм аз, кой съм аз в групата). Опасност от дифузни (неясни) представи за самия себе си.

Юношеството е период в развитието на човека, когато започва труден и мъчителен преход от детството към зрелостта, в който настъпват внезапни бурни промени. На този период можем да гледаме като на процес на емоционално отделяне от родителските фигури и процес на денатурализиране на света – неща, които доскоро са изглеждали саморазбираеми (като животът в семейството) престават да са такива. Те се променят и водят след себе си объркване и тъга. „Освобождаването на порасналия индивид от авторитета на родителите е необходимо, но и болезнено постижение на развитието. Абсолютно необходимо е то да се извърши и може да се допусне, че всеки човек го постига в известна степен. Да, прогресът на човечеството изобщо се основава на тази противопоставеност на двете поколения.” /Фройд, *Анатомия на чувствата*, 1994, стр. 256/

От една страна юношите трябва да интегрират драстичните промени на тялото и своето ново тяло в една нова „картина за себе си”. От друга страна в търсене на своята самостоятелност те напускат битието си на малки деца и започват да оспорват родителския авторитет като първо и последно основание на света, сравнявайки го с другите, критикувайки го и постепенно отчуждавайки се от него. Тези трудни задачи предизвикват смут, объркване, тревожност и агресивност, които много често могат да се маскират като рисково поведение и антисоциални прояви.

Юношеството е период на непокорство, промени и уязвимост, който може да показва увеличение в честотата и средствата за прояви на агресия, насилие и друго рисково поведение. Юношеството е труден етап на обърканост и анархия:

- Веднъж това са извънредно сигурни и в себе си доминиращ тип деца, които използват агресивността си за да се налагат;
- В друг случай това са хиперактивни деца, склонни към прояви на ярост;
- Следващ случай е на деца, които са по-скоро боязливи, нерешителни и скептични спрямо непознатите и чуждите хора: По-късно в младежка възраст те стават участници в престъпни групи и прояви с изпулсивно-реактивно насилие;
- Понякога това са много тъжни деца (например поради смъртта на майката), чиято мъка е останала безмълвна и неутешена, а след това преминава в агресия...което

означава, че превенцията трябва да отчита детската индивидуалност и да започва отрано“. (Ваал 2002: 250)

Факторите, които влияят върху проявите на агресия са разнообразни. Неумението да се преценяват намеренията на другите в повечето случаи е съпроводено с агресивно поведение. Юношите, които действат агресивно, гледат на света като подозрителен и враждебен. Друг фактор са нормите и ценностната система на самия индивид. Една и съща ситуация, различните индивиди могат да възприемат по различен начин – за едни тя може да е стресираща, а за други нормална. *Установена е пряка връзка между агресията и чувството на вина след агресията.* При агресивните индивиди почти липсва угризение или чувство на вина, докато по-малко агресивните показват неодобрение на собствената постъпка след нараняване на друг човек.

Един от най-важните фактори за възникването и развитието на агресията са неправилните модели на възпитание в семейството. Някои родители неправилно възпитават в агресия, като поощряват отмъщение или показват свое агресивно поведение, което се копира от децата им. Установено е също, че *липсата на родителски контрол е свързана с високо ниво на престъпност, посегателство върху частна собственост и конфликти между децата и връстниците им, между учители и ученици.* Индивидите се учат като наблюдават останалите, било то преднамерено или случайно - това е процес, познат като моделиране чрез подражание. Децата оформят начина си на поведение, моралните си ценности, лични предпочитания и дори някои навици чрез подражание. Те се учат от обкръжението си - семейство, приятели, книги, учители, списания, музика и медии. Децата свикват да се държат така, че да пасват с околната среда.

1.1.1. Особености в психо-физиологичното развитие на юношата.

Началото на юношеството се свързва с пубертетното съзряване на индивида(11-12г.), а края на периода се покрива със статута на ранната възрастност. Стремежът (по Е.Ериксън) е да се постигне Его-идентичност (положително разрешаване на психо-социалната криза „Его-идентичност срещу ролева дифузия“) - етапите в израстването и последователното разширяване на потребностите на Егото са свързани с нормите на обществото и културата. *Его-идентичността* изисква наличието на реалистична Аз-концепция, която включва едновременно физическото, когнитивното и емоционално овладяване на средата и социално признание в рамките на обществото.

Дж.Марсиа определя четири основни статуса на формиране на идентичност – предрешеност, дифузия, мораториум, постигане на идентичност. Те се определят от влиянието на два фактора:

- 1) Преминаване през период на вземане на самостоятелни решения;
- 2) Обвързване със задължения, с направения избор на ценностна система и професионално самоопределяне;

Юношите в статуса на предрешеност са приели задължения и избор на професия, но не са го направили самостоятелно, а под влиянието на родители, учители(изборът е предопределен и затова преходът към зрелост протича без конфликти);

Юношите в статуса на дифузия не са предприели самостоятелни решения и не са се обвързали със задължения, професионална ориентация. Те изпитват липса на житейска насоченост и мотивация;

Юношите в статуса мораториум все още „не са открили“ себе си, но изживяват кризата на идентичността и преминават през периода на вземане на решения;

Юношите, постигнали идентичност вече са преминали кризата и периода на вземане на решения, и са се обвързали с изборите си, приели са определени задължения.

Постигането на идентичност се счита за най-желаното и здравословно психологическо състояние. Периодът на юношеството обхваща следните етапи:

- от 12 до 14 години (ранен етап на юношеството);
- от 15 до 17 години (междинен етап на юношество);
- от 18 до 21 години (късен етап на юношество).

1.1.2 Ранен етап на юношеството – основни характеристики:

-Появата на чувство за отхвърляне, несигурност и нежеланост е неминуемо; Настроението и емоциите на тийнейджърите се менят непрекъснато. Те могат да получат почти емоционална криза, ако обстоятелствата около тях не се развиват по план. Тези реакции могат да предизвикат и физически реакции като болки в стомаха и главоболие, а също и умора;

-Тийнейджърите развиват почти непреодолима зависимост от мнението на своите връстници. Те започват да се притесняват за начина, по който изглеждат; не искат да звучат "тъпо" и желаят да приличат на своите връстници. Имат проблем с прекалено чувствителна съвест и ниско самочувствие и са нетолерантно настроени срещу всеки, който мисли различно от "тълпата";
-Училището се превръща в нещо като гладиаторска арена, на която се водят ежедневни битки за вътрешно оцеляване – всеки път, когато битката на арената завърши, те се прибират с въздишка у дома само, за да си починат за следващия рунд;

-Много тийнейджъри започват да смятат родителите си за остарели консервативни наивници и да избягват съзнателно компанията им. Родителят може да бъде подложен на критика за музиката, вкусовете или начина си на обличане. Тийнейджърът е заинтересован за репутацията си пред своите приятели. Той изоставя играчките си и иска да бъде третиран като възрастен.
-Развиват се силни приятелства от същия пол, развиват се взаимоотношения с други възрастни (като учители, треньори и др.), но също и интересът към другия пол става все по-интензивен.

1.1.3 Междинен етап на юношеството – основни характеристики:

-Юношите вече се интересуват по-малко (макар и да не са безразлични) от физическите си характеристики и уменията си.

-Характерните за ранното юношество приятелства постепенно започват да се изместват от приятелства с противоположния пол. Започват и да отслабват "стадните инстинкти", макар че зависимостта от мнението на връстниците е все още много голяма. Те стават все по-толерантни към различията в групата;

-Идеализмът и вярата в доброто са чести спътници на тийнейджърите;

-Конфликтите са често срещани и на тази възраст и тийнейджърите започват да се налагат с още по-голяма решителност.

1.1.4 Късен етап на юношеството – основни характеристики

С преминаването на осемнайсетата година и навлизането в периода на двайсетте години основната функция на родителя се променя - той ще бъде наблизо, ще дава съвети (но без да ги налага) и дори ще се отдръпне назад, като остави младия човек да понесе последиците от собствените си решения.

1.1.5 Предпоставки (подкрепители), формиращи личността на юношата.

Формирането на личността в периода на юношеството е процес на постоянно влияние на социалните подкрепления над индивида. В случаите, когато социалните подкрепители – *вниманието, поощрението, чувството за привързаност от страна на околните*, отсъстват или са в противоречие с общоприетите норми и ценности (противостоят на морала), тогава са налице предпоставки за формирането на личност (социално-негативен тип), която има вътрешната готовност за антисоциална или противоправна реализация. Следователно безспорно е влиянието на основните източници за формиране на идентичността – референтната група и „значимият друг”.

Семейството се смята за решаващия социален фактор за формирането на готовност за реализация на просоциално (или асоциално) поведение от страна на подрастващите. „Нездравото” семейство или липсата на семейство, създават едни от водещите предпоставки за процеса на неправомерна социализация на индивида.

Стилът на родителското поведение (авторитарен, авторитетен, либерален) също влияе върху изграждането на отговорно поведение и висока степен на самоконтрол и независимост. Най-благоприятно се отразява авторитетният стил родителско поведение.

В периода на юношеството голямо значение оказва и процесът на социално сравнение: процес на оценяване на личностовите особености, стил на поведение, външност, реакции и общо усещане за Аз-а при съпоставка с околните (референтната група).

Голяма част от юношите се смятат за неуязвими и виждат в рисковото поведение просто възможност за себеизява и демонстрация на независимост.

Вероятността за проява на депресивни и стресови реакции през юношеската възраст са много индивидуални, но могат да се обобщят в:

-негативно отношение към външния вид, отказ да се приеме естественото биологично съзряване на организма;

-прекалена склонност към самокритика и неудовлетвореност от постиженията или фиксиране само върху неуспехите;

-неблагоприятна обстановка в семейството – проблеми с психическото здраве на родителите, развод, икономически затруднения;

-слаба популярност сред връстниците;

-нисък успех в училище;

-липса на самочувствие.

1.1.6 Рискови фактори – предиктори на агресивно и антисоциално поведение на юношите.

Наблюдава се все по-осезателно снижение на възрастовата граница при извършването на първите прояви на агресия и насилие в юношеството. Повечето от половината от всички насилствени прояви сред младите хора започват от средата до късното юношество. Рискови фактори могат да бъдат открити в индивида, в средата, в индивидуалната способност да се отговори на потребностите или изискванията на съответната среда. Едни включват семейството, други - съседската среда, училището или групата на връстниците или приятелите. Участието в проява, която се санкционира, макар и не задължително акт на насилие, (включително предумишлени престъпления) в ранното юношество, се извежда като умерен рисков фактор за насилие между 15 и 18 г. възраст. Безпокойството, трудностите за концентрация и поемането на риск, имат според изследователите малък ефект в юношеството. Безпокойството и проблемите за концентрацията могат да *влиаят върху успеха в училище* - рисков фактор, чиято значимост нараства слабо през юношеството. Има аргументи в полза на твърдението, че поемането на риск получава предсказваща сила в ранното юношество, особено в комбинация с останалите фактори. Няма безспорни данни, които да доказват силна роля на *наследствеността* за насилието. Невротрансмитери като допамин, серотонин, могат да играят роля в агресията, но досега техният механизъм на действие е неясен и има недостатъчни доказателства, за да бъдат считани като прогнозиращи насилие. Има някои доказателства, при които *физическата агресия* за голяма част от децата предсказва поведенчески разстройства и има умерен до малък ефект като предиктор на насилие (Кривирадева 2002: 3-9). Антисоциалните нагласи и мнения също предсказват насилие, но дори с по-малък размер на ефекта. *Колкото по-лабилна е екстравертната личност*, толкова е по-агресивна. А други разстройства като дефицита на внимание или хиперактивност, депресия и безпокойство и техните симптоми *не причиняват „автоматично“* насилническо поведение, но тяхното съществуване често сигнализира за сериозни поведенчески и емоционални проблеми, които негативно влияят върху семейството, индивидуалното развитие и риск за насилие. Антисоциалните нагласи и мотиви, включително враждебността по отношение на полицията и позитивните нагласи по отношение на насилието *са по-важни предиктори сред юношите, отколкото сред децата, но техният ефект остава малък*. Антисоциалното поведение

продължава да имат малък ефект върху извършителството на насилие в юношеството. Родителите директно влияят върху поведението на децата, особено в детството и по-малко в юношеството, където на първо място е влиянието на връстниците и приятелския кръг. Лонгитудиналните изследвания посочват семейството като рисков фактор със средна значимост в юношеството. За юношите например *лошите отношения с родителите* означават не само неадекватно отношение към тяхната заетост, но и ниско участие във възпитанието и социализацията в комбинация с често *неуместна и неподходяща дисциплина*. (Elliott et al 1979; Patterson & Yoerger 1997). Други неблагоприятни семейни условия, представени като рисков фактор според някои изследвания се откриват в *семейните конфликти*. Макар родителите да могат да влияят върху поведението на юношите, те много често го правят по-скоро индиректно. Типът приятели, които ще изберат младите например, зависи от отношенията, които имат със своите родители (Patterson & Yoerger 1997). В част от семействата особено в тези с ниска култура и социално положение, децата израстват в атмосфера на нравствен и социален вакуум, където житейската практика е унищожила границата между „добро“ и „зло“, доколкото мнозинството от тях ежедневно са на ръба на закона, а много често - извън него. Възпроизвеждането на модела на насилие е начин за идентифициране с родителите и проява на героизъм и себеутвърждаване сред своите. Това ни връща към социално-демографските характеристики на родителите - образование, доходи, семеен начин на живот. Всичко това рефлектира в поведението на децата в училище - във взаимоотношенията им с техните връстници и приятели, в проявите им в обществото. На тази основа говорим за *уязвими и морално застрашени* деца. Емоционалната атмосфера в семейството по уникален начин формира детската психика и поведение. Оказва се, че неблагоприятният семеен климат пряко или косвено тласка малолетните и непълнолетните към ситуации и среда, стимулираща девиантно поведение. Най-уязвими към риск от насилие са децата, които считат, че:

- За тях е по-лесно да споделят своите проблеми с човек, външен на семейството, отколкото с родителите;
- Членовете на семейството са по-близки с други хора извън семейството, отколкото помежду си;
- У дома всеки следва своя собствен интерес;
- Принципите и законите в семейството е трудно да бъдат разбрани;
- Боят е оправдано средство за убеждаване. (Златанова 1995: 139).

Училището също може да бъде съществен рисков фактор за насилие и според цитираните лонгитудинални изследвания *лошият успех* в училище се счита за малко по-голям рисков фактор в ранното юношество, отколкото в детството. Съвременни анализи на насилието в училищата индикира, че има *култура на насилие*, която влияе вредно не само върху учениците, но и върху учителите (Стоилова 1997). Ученици, изложени на насилие в училище могат да реагират като не ходят на училище и останат въщи, или с носене на оръжие в училище, за да се защитават. Едно изследване на юношите открива, че в някои училища има доминантни групи юноши, които ценят успеха в училище и не одобряват насилието, докато в другите имат групи, които одобряват използването на насилие (Felson et al 1994). Това изследване открива, че рискът да участваш в насилие варира в зависимост от доминиращата култура на връстниците в училището, в съответствие с техните собствени виждания относно употребата на насилие. Това показва голямата роля, която има приятелския кръг за поддържането на модели на насилие при младите

хора. Приятелският кръг е всичко важно в юношеството. Юношите, които имат слаби социални връзки – които не са включени в конвенционални дейности и са непопулярни в училище – са с висок риск да станат насилници, така както са юношите с антисоциални, девиантни приятели. Тези два типа взаимоотношения често вървят заедно, доколкото юношите, които са отхвърлени, или са непопулярни, могат да намерят изява само в антисоциална или отклоняваща се среда. Има аргументи, че социалната изолация – да нямаш нито конвенционални, нито антисоциални приятели – не е рисков фактор за насилуе (Elliott & Menard 1996; Patterson & Yoerger 1997).

По-голяма част от младите хора извършват насилуе в юношеството. За някои от тях насилуето представлява начин за спечелване на уважение от страна на връстниците, повишаване на самочувствието или деклариране на своята независимост от възрастните. Насилуето намалява, когато юношите навлязат в зряла възраст и усвоят ролята на възрастни. Родителското директно влияние върху поведението в юношеството е основно изместено от влиянието на приятелския кръг. Така най-мощният предсказател от приятелския кръг в юношеството са слабите социални връзки с конвенционалните приятели и връзки с връстници с криминално и антисоциално поведение, както и принадлежността към криминална група. Етническата структура на общността също има своето отражение върху развитието и ескалацията на насилуето. Данните показват, че етническият произход е рисков фактор.

1.2 Агресията в контекста на училищното всекидневие – Тук въпросът е доколко училището е отговорно за проявите и нарастването на агресията. От една страна, училището като институция, отразява обществените условия – зараждането на агресията често е заложена във него (разпадане на семейства, различни възпитателни стилове, различен интелект или материално благосъстояние). В този случай училището се превръща в арена на отиграване на социални конфликти и проблеми.

От друга страна «училището» е определяща и оценяваща институция, създаваща неравност (деление, йерархия, определяща за «успеха» или «провала» на отделния ученик). По този начин самата институция, неизбежно създава условия, които могат да предизвикат агресивно поведение. Това ни изправя пред въпроса – какво може училището да направи в посока превенция и редуциране на агресивното поведение; какво могат да направят учителите и дали те от своя страна са подготвени да се изправят пред този проблем (дали имат образование, квалификация, инструментарий). От решаващо значение е взаимодействието между трите главни действащи лица – учители, ученици и родители, и техните начини на свързване един с друг, които могат да варират – от партниране през конфликти и борба, за това кой е по-добрият родител/или по-добрият възрастен до изключване на другата страна. Едно добро партниране редуцира и може да бъде превантивно спрямо тези прояви, защото създава обща рамка, общи правила, единомислие на възрастни, сигурност, стабилност. А едно лошо партниране само по себе си е достатъчно условие за засилване на проявите на агресия, вътрешно конкуриране, създаване на конфликти, възможности за манипулация от страна на учениците и т.н.

Агресивните прояви и насилуето сред подрастващите са тясно свързани с условията, които порождават конфликти в социалната среда. В българското училище в последните години се

наблюдава тенденция към засилване на агресивните прояви и виктимизация. Насилието може да се прояви в най – разнообразни форми – от дразги и обидни забележки до нанасяне на физически травми, дори и убийство. Затова най-точна дефиниция за насилието е, **че това е всяко поведение, което нарушава правата на друг човек**. Насилие има дори в случаи, когато човек не осъзнава това.

В по-ранните дискусии проявите на насилие и агресия в училище се отъждествяваха предимно с физическо насилие. Съответно учениците бяха разглеждани през модуса на „насилници” – „жертви”. Темата за агресия, идваща от страна на учителите или институцията, беше силно табуизирана. В по-новите изследвания и коментари понятието насилие разшири изключително много своя обем, включвайки в себе си наред с физическото и психическото, вербалното, сексуалното, структурното /породено от институцията като властова инстанция/, индиректното /разпространение на слухове, видеоклипове/, както и проявите на вандализъм. Бе установено, че границата между различните форми понякога е твърде незабележима – много често вербалното насилие бива последвано от физическо и т.н.

Причините за агресията обикновено са комплексни. Много често тези прояви са свързани с основните социализиращи инстанции като семейство, училище, Реег-групата (групата на връстниците) и медиите. Семейството като че ли представлява институцията, пораждаща най-много насилие - много от изследванията от 90-те години насам показват, че 85 % от всички насилствени прояви се случват в семейството. Динамиката на агресивните прояви в семейството има междупоколенчески измерения – реинсценирането на собствения опит като жертва играе значителна роля при така наречения „насилствен цикъл”. Голям процент от момичетата и момчетата, подложени на насилие, преповтарят тези прояви вече от ролята на насилници.

Другата значима инстанция, пораждаща агресия, е училището. В качеството си на основна легитимна институция, определяща в голяма степен коловозите на бъдещите успехи и неуспехи в живота, училището представлява санкционираща и поощряваща сила. Изискванията за постижения водят до прояви на насилие, като по-често те са дело на по-неуспелите ученици, които отсъстват от училище, не виждат смисъла на заниманията там, нагнетяват социалния климат и влизат в пререкания с учителите. Пренебрегнатите ученици (с оглед на постижения, произход или семеен статут) търсят така необходимото им признание и изява в рисково поведение и участие в групировки, по-често нарушават поставените норми и клонят към антисоциални прояви.

Заедно със своя „собствен провал” те поставят и въпроса как и доколко образованието и обществото ни проявяват адекватност и разбиране на техните преживявания и успяват да предложат подходящи за това форми. Една от задачите, които те поставят пред образователната система, е изискването за социална интеграция, която да не бъде основана единствено на „престижни обекти”.

Факторите, които провокират агресия или насилие в ученическата общност са:

- Вътреличностната агресивност на самите ученици, зависеща от индивидуалните им особености. Тя се обостря по време на кризата на юношеския период.;

- Предшестващ жизнен опит на учениците ,свързан с проява на агресия и насилие или наблюдаване на подобни действия;
- Непознаване на методи за ненасилствено разрешаване на конфликти;
- Традиции в училищната общност, провокиращи и стимулиращи агресия и насилие;
- Драстична промяна в ценностната система, при която стойности като солидарност, готовност за оказване на помощ или съчувствие са изтласкани на заден план.

Типичните младежки форми на насилие са: телесна повреда; заплашване; принуда; изнудване и грабеж; противозаконно унищожаване или нанасяне на щета на чужда движима или недвижима вещь и др.

1.2.1. Агресията на юношите в училище и извън него – предпоставки, теории, развитие.

1. Конфликти и конфликтност

Конфликтите имат своите корени във взаимодействието между различните общности и отделните хора. Непрекъснато протичащите процеси на интеграция и диференциация в малките групи пораждаат конфликти от междуличностен характер, често провокиран от фрустрационните процеси на конфликт на интереси. Друг тип конфликти се пораждаат от процесите на адаптация на личността към различни условия на социалната среда. Този тип фрустрационно напрежение често води до агресия спрямо обкръжаващата среда. Конфликтите могат да бъдат породени от условия лежащи извън социума – природни или индивидуални особености на страните влизащи в конфликтно взаимодействие. В детството конфликтността е относително висока с относителни пикове през пубертета, обусловени от определени физиологични причини.

2. „Митове“ и теории за агресията (издевателствата) в училище - „типичният насилник“ и „типичната жертва“

Някои автори поставят акцента за лошото поведение в училище, издевателствата и престъпното поведение във връзка с разпределението на учениците по групи; неуспеха при представяне в учебната дейност и липсата на адекватни заплашващи санкции срещу безредието (Pestelo 1989). **Последни изследвания по този въпрос обаче сочат, че няма никаква връзка между мащаба на проблемите с издевателствата /процентът на учениците - жертви или извършители и броят на персонала на училището или на учениците в класа, т.е. броят на**

учениците в класа или на персонала в училището, както изглежда, влияе незначително върху честотата или относителната мащабност на явлението (Оулеус 1996).

Други автори твърдят, че ставаш жертва, защото си видимо различен от другите. Прекалено дебелия деца, червенкосите, децата с очила, говорещите на особен език, децата с необичайно облекло са най-изложени на издевателства. И отново тази хипотеза не се подкрепя от никакви емпирични данни.

На практика видимите разлики нямат голямо значение като явление, което отприщва издевателствата.

Събраните досега данни, показват, че характера на личността /обичайният начин на реакция, съчетани с физическата сила или слабост при момчетата, играят определяща роля в генезиса на агресията (издевателствата) на индивидуално равнище. Успоредно с това отношението и поведението на учителите, имат огромно значение за мащабността на тези проблеми в даден клас или учебно заведение (Оулеус 1996).

Типичната жертва

Обикновено характерът на жертвите на насилие/агресия в училище е по-неспокоен, те изпитват по-остро чувство на несигурност от другите ученици. Когато са прицел на атаки от страна на съучениците си, жертвите най-често реагират (поне що се отнася до децата от долните класове) със сълзи и бягство. Нещо повече, липсва им самолюбие, те имат отрицателна представа за себе си и положението си. Те често смятат, че не струват нищо и се чувстват глупави, страхливи и несимпатични. *В училище пострадалите са самотни, държат ги настрана. По принцип нямат нито един приятел в класа. Затова не демонстрират нито агресивност, нито заядливост.*

Тези деца най-често са против насилието и грубиянството. Ако са момчета, вероятно са с по-слаба физическа конструкция от средната. Този тип жертва може да се нарече пасивна или покорна, в противовес на не така типичната жертва, описана по-долу. В крайна сметка можем да кажем, че чрез самото си отношение и поведение жертвата показва на другите, че не е сигурна в нищо, не струва „пет пари“ и няма да отвърне на атаките и обидите. С други думи, за пасивната или покорната жертва са характерни реакциите на страх и подчинение придружени (при момчетата) със слаба физическа кондиция. Момчета с такива характерови черти (в комбинация със слаба физика) вероятно не могат да се утвърдят в рамките на групата и си навличат антипатията на връстниците си.

Съществува и друга група жертви- провокиращите, които са много по-малко на брой. За тях е характерна комбинацията между двата типа реакции - на страх и агресивност. Тези ученици понякога трудно се съсредоточават и се държат така, че предизвикват гняв и създават атмосфера на напрежение около себе си. Някои от тях могат да бъдат квалифицирани като хиперактивни. Не рядко много от съучениците възприемат поведението им като провокативно, а това предизвиква не само тяхното неодобрение, но и това на целия клас. Динамиката на проблема

бияч/жертва в рамките на класа не е еднаква и зависи от това дали жертвата е от провокативен или пасивен тип (Олуеус, 1996).

Типичният насилник

Типичният насилник, „биячът“ по дефиниция се отличава със своята агресивност към връстниците си, но е агресивен и към възрастните, учителите и родителите изобщо. Той обикновено е по-склонен към насилие от средностатистическия ученик. Освен това често пъти е импулсивен, изпитва силна

потребност да доминира над другите и изобщо не се интересува от съдбата на

жертвите. **Повечето от психолозите и психиатрите са на мнение, че индивидите с агресивно поведение - под маската на хулигани - прикриват страха и тревогата си.** По принцип това е установено чрез „индиректни“ методи на изследване - анализ на хормоналните секрети, обуславящи напрежението (адреналин и норадреналин) и проекционни техники (в психотехниката и психоанализата-тестове за екстериоризиране на характера чрез тълкуване на рисунки и т.н.) хипотезата, според която *дълбоко в душата си агресорът изпитва несигурност*. Тази широко възприемана хипотеза обаче не намира потвърждение, а и получените резултати в редица изследвания показват обратното: **насилниците изключително слабо се поддават на страх и чувство за несигурност или общо взето попадат в средностатистическите данни по този въпрос. Нещо повече те нямат и лошо мнение за себе си.**

Евентуалните психологически корени на агресивното поведение се търсят от емпирични проучвания в поне три мотива. **На първо място, насилниците** са жадни за власт и надмощие, обичат да командват и да държат другите в подчинение. **На второ място**, имайки предвид условията, при които много от тях са израснали, можем да предположим, че те изпитват известна враждебност към обкръжаващия ги свят. Може би тези чувства и тази импулсивност обясняват защо изпитват задоволство от мъката и страданието, което причиняват на другите. **И накрая**, поведението им има „функционален“ аспект. Често пъти палачите принуждават жертвите си да им дава пари, цигари, да им купуват бира и т.н. Нещо повече, *няма никакво съмнение, че агресивността много често е източник на престиж.*

При агресивните реакции (издевателствата) забелязваме също така и една от съставките на принципно антисоциален тип поведение, което нарушава правилата (поквара). Съществува голяма опасност младежите, които проявяват агресивност и издевателстват над другите, да имат осъдителни прояви, криминални действия, злоупотреба с алкохол и т. н. Много изследвания потвърждават тази обща прогноза.

3. Развитие на агресивния тип реакции в училище – ситуации и фактори, провокиращи агресивни реакции

Най-често, „насилниците“ в училище се характеризират с агресивни реакции, т.е. в много случаи показват агресивно поведение. Четири са решаващите фактори, които биха могли да провокират развитието на агресивни реакции у тях, още в детството:

1. Присъщото поведение на лицата в афективен план, които се грижат за детето

(обикновено майката) през първите години. *Афективното негативно поведение, характеризиращо се с липса на топлина и внимание, увеличава риска детето впоследствие да прояви агресивност и враждебност към другите.*

2. Лаксизмът по отношение на агресивното поведение, проявявано от детето.

Ако лицето, което се занимава най-много с него, в общи линии е „толерантно и склонно да позволява всичко, без да определи точните граници на агресивното поведение на детето към другарчетата, братята, сестрите и възрастните, има опасност детето да става все по-агресивно.

3. Използването на авторитарни педагогически методи, с телесни наказания и пристъпи на гняв. Децата, чиито родители често прибегват до тези методи, стават по-агресивни от средностатистическите. „Насилието поражда насилие“.

При липсата на обич, внимание и свобода през детските години са налице всички елементи, спомагащи детето да придобие агресивни реакции и да ги прояви в училище.

4. Темпераментът на детето. Детето с активен и буен темперамент по-лесно се превръща в агресивен юноша, отколкото детето с по-спокоен темперамент. В някои случаи други фактори като баща алкохолик и грубиян в семейството, могат да изиграят решаваща роля и поради това схемата на причинно-следствените отношения отчасти да се промени.

Степента на агресивност у момчетата, (Olweus, 1980) не зависи от социално-икономическото, положение на семействата им или по-специално от размера на родителските доходи, образователното равнище и социалната група, към която принадлежат родителите. Не съществува и връзка между цитираните по-горе четири фактора и социално-икономическото положение на родителите или поне тази връзка е незначителна (по Олуеус 1996).

5. Механизми на групата и влиянието им върху агресивността в училище

Главната причина за детско-юношеската агресивност в училище трябва да се търси в междуличностните отношения на подрастващите, а също така и в типа социални норми, приети в референтната група.

Групата на връстниците остава една от най-важните по време на средното детство (Крейг 2000 с.539), но тя влияе и върху агресивността на децата в училище. В началото на средното детство групите са неформални. Те придобиват съществено значение когато децата стават на 10-12 годишна възраст. Влиянието от страна на връстниците придобива за детето решаващ характер. Когато няколко ученика се обединяват, за да тормозят друг, започват да действат някои механизми, свързани с динамиката на групите - социална „зараза“; незадоволително овладяване на агресивните тенденции или отслабване на задръжките, които пречат на тези тенденции да се проявят; „размиване на отговорността“; постепенна познавателна еволюция в отношението към издевателствата и жертвата.

5. Агресивността – въпрос на зачитане на основни демократични права

Жертвите на „насилниците“ в училище представляват многобройна група ученици, от които училището до голяма степен не се интересува. В много случаи тези младежи са обект на тормоз, който може да продължава твърде дълго, понякога в продължение на години. Те преживяват учебна след учебна година - с почти постоянно чувство на страх и несигурност, като отгоре на всичко имат и лошо мнение за себе си. Жертвите сами се подценяват дотам, че могат да не намерят никакво друго решение за себе си освен самоубийството!

6. Властните въздействия върху детето са предпоставка за агресивно поведение

Властните въздействия върху децата, особено в периода на юношеството причиняват емоционална активност, водеща до подчинение, агресивно поведение или соматични реакции. *Властващият (учител, родител, друг възпитател)* трябва да се стреми при осъществяване на властното въздействие да намали фрустриращия му ефект, чрез ясна предварителна регламентация на границите на поведението. Агресивните импулси на детето не бива да се подтискат тотално, тъй като тогава се насочват във вътрешен личностен план и акумулират (могат да доведат до различни болезнени реакции: депресии, краен самокритицизъм, самоизтезания, самоубийство, както и до крайно насилие).

Детето трябва да се научи как да избира такива форми на агресивна реакция, които са обществено приемливи (например учебни, спортни и др. постижения), и да избягва явната агресивност за сметка на въображаемата.

2. ОПИСАНИЕ НА СИТУАЦИЯТА

2.1 Събрани и оценени данни за агресията при подрастващите в шуменските училища.

Изследване в периода Октомври,2010г. – Декември,2010г., показва нивото на агресивността, причините(факторите) на средата, които я поражда и възможностите за превантивна работа в училище и извън него. Децата във възрастта 11 – 15 г. все по-често прибегват до физическа саморазправа със свои съученици или връстници, за да защитят правата си. Данни от анкета, проведена от Обединение “Алианс за Шумен” сочи, че децата прибегват до употреба на сила, дори и без да е налице някаква конкретна причина. Те предпочитат да заставят някого да направи насила нещо, вместо да молят за това. Тези данни показват, че агресията сред подрастващите става все по-болезнен проблем. Децата все по-рядко споделят с родителите си своите агресивни прояви и намерения в училище, в своя приятелски кръг. Диалогът между родители и деца е нарушен, от една страна по чисто субективни причини – неблагоприятна семейна среда, а също така и по обективни обстоятелства – високо ниво на безработицата, бедност, които принуждават родителите да имигрират в чужбина, и да изоставят децата си без контрол в България.

2.1.1 Избор на целевите групи, на анкетираните:

Обект на изследването бяха общо 600 души от гр. Шумен, избрани на случаен принцип и разпределени в 3 целеви групи (по възрастов, полов и социален статус), както следва:

- **Младежи от 11 – 15 години** - общо 240 младежи, равномерно разпределени по пол- в това число: 120 момичета и 120 момчета, от общо 5 училища на територията на Община Шумен.

- **Родители** - общо 240 родители/наставници на привлечените младежи на възраст от 11-15 години.

– **Педагогически съветници и учители** – общо 120 педагози, избрани на случаен принцип от 5 шуменски училища, също равномерно разпределени по пол (мъже/жени).

2.1.2 Резултати:

А/ Влиянието на факторите на средата върху агресивността на ученици, учители и родители:

При «Учителите», проявите на агресия са провокирани най – силно от **социалните фактори** - **36%** („проблемни отношения в семействата им, неудовлетвореност от колектива и работата). Впечатление прави високата позитивна самооценка, която учителите дават за използваните според тях „ неагресивни методи в работата им“. Втора по значимост група-фактори, определящи агресивността в поведението на учителите са **личностните фактори** – **24%** (неотчитане на интересите на учениците при възникнал конфликт в клас, липсата на доверие в учениците). Влияние, макар и в по-малки граници оказват и **социално-педагогическите фактори** – **21%** (възприемането на училището като агресивен фактор). Значителен е броят на анкетираните, заявили, че « са били обект на агресивно отношение от страна на ученици и родители». По слабо агресивността на учителите е провокирана от **икономическите фактори** – **13%** (ниските финансови постъпления) и **психо-физиологични фактори** – **6%** (всекидневният стрес).

В групата на « Учениците» най-силно провокиращи агресия са **социалните фактори** (семейството) – **37,54%** и **социално-педагогическите фактори** (взаимоотношенията с учители и родители в училище и извън него) – **26,73%**. **Съществено влияние оказват и личностните фактори** (наличието на осъждане и критика от родители и учители) – **17,31%**. Неблагоприятният семеен климат, разрешаването на семейни конфликти с употребата на физическо насилие е предпоставка за раздалечаването и постепенното отчуждаване на децата от техните родители и виктимизирането им (поставянето им в позиция на жертва). Отказът от диалог и решаването на проблемите с физическа саморазправа, които децата виждат в своите семейства се пренасят и изявяват в училище. Училището се оказва средата, в която учениците са изложени на агресия, както от страна на свои връстници, но и от страна на учителите, които ги осъждат и критикуват, а понякога прилагат и по-рестриктивни агресивни модели спрямо тях. За това говори, високият процент признали, че са били обект на агресия, както и тези, които мислят, че са били обект на агресивно отношение. Внимание заслужава и фактът, че 1/3 от учениците определят методите на учителите като агресивни. В много по-малка степен влияние върху агресивността на учениците оказват **икономическите фактори** (липсата на свободно време за развлечения и отдих) – **15,51%** и **психо-физиологичните фактори** (липсата на грижи от родителите, заради употребата на алкохол или неблагоприятни наследствени предразположения) – **2,91%**.

Агресията при « Родителите» най-често е провокирана от **социални фактори** (влошени отношения между членовете на семейството, използване на физическа сила в разрешаването на конфликти, липса на интерес към заниманията на децата, слаб контрол и нарастваща отчужденост между родители и деца) - **40%**. Други фактори провокиращи агресивно поведение в тази целева група са **социално-педагогическите фактори** – **28%** (липсата на подкрепа и

одобрение от страна на родителите към децата). Успокоителен е фактът, че на този етап, от възпитателните методи, прилагани от родителите е изключена употребата на физическа сила. Равнопоставено е влиянието на **икономическите фактори** - **14%** (липса на достатъчно финансови средства, социално-икономическа самоизолация на семейството) и на **личностните фактори** -**14%** (лидерство, граничещо с авторитарност). Най-слабо въздействие върху агресивността на родителите имат **психо-физиологичните фактори** – **4%**, където именно стресовите ситуации изместват по степен на въздействие употребата (случайна/епизодична) на алкохол, наркотици и др. психоактивни вещества.

Б/ Ниво на агресивност и форми на проявление на агресивността при родители, ученици и учители:

УЧЕНИЦИ:

В тази целева група бе разгледано проявлението на 8 аспекта (вида) агресия в поведението на младежите от 11-15г., както слеза:

1) *Физическа (телесна) агресия* – склонност да прилагат физическа сила, когато възникне някакъв проблем. Този вид поведение е и израз на страха: “ Как изглеждам в очите на другите”. Проявлението на физическата агресия бе наблюдавано в отговори на 10 въпроса, които показват в каква степен анкетираните имат готовност да употребят и употребяват физическа сила, когато са предизвикани от други лица, обстоятелства или ситуации.

2) *Вербална агресия* – разкрива желанието на младежите да обиждат околните и да ги ругаят, защото по такъв начин смятат, че се извисяват над тях в собствените си очи. Проявлението на вербална агресия бе проследено в отговорите на 12 стандартизирани въпроса, които показват готовността на анкетираните да отстояват мнението си спорейки, ругаейки и крещейки на другите, както и желанието им да бъдат нелюбезни, а когато са ядосани да ругаят другите.

3) *Индиректна агресия* – показва страхът на младежите да не изразяват директно гнева си към хората, които са го предизвикали, а да търсят други отдушници (трошене на предмети, блъскане на врати и т.н.). Индиректната агресивност не е насочена пряко към съответното лице. В повечето случаи тя представлява израз на гняв, отправен към даден предмет, който служи за преодоляване на възникналото напрежение - удряне по масата с ръце, с пръчка. В други случаи инатът е основателна причина за проява на индиректна

агресия. Проявлението на този вид агресивност е проучено в отговорите на 9 въпроса, насочени към видове поведение, което не изразява пряко гняв, яд и други пристъпи на агресивност.

4) *Опозиционно поведение* – показва стремежът на младежите винаги да вършат точно обратното на онова, което са ги накарали да направят, защото смятат, че така се защитават и се чувстват по-сигурни. Опозиционното поведение може да се прояви преди или след агресивно действие. Този

вид поведение е проследено в отговорите на 5 въпроса, изразяващи желанието на анкетираните да противостоят на правилата, нормите и изискванията на другите.

5) *Агресивна раздразнителност* – свързана е с вътрешно безпокойство на младежите, нервност и тревожност при взаимоотношенията им с околните. Тя представлява повишена психична възбудимост, която може да доведе до напрежение, а при неблагоприятни обстоятелства и до спадане на работоспособността и умора. Този вид поведение се проявява в отговорите на 11 въпроса, които разкриват реакциите на анкетираните в ситуации на чуждо присъствие, вътрешни усещания и настроения, провокирани от собствените им мисли или от поведението на околните.

6) *Агресивно недоверие* – този вид поведение е свързано със страхът в младежите, че другите (околните) им мислят само лошото. Те са недоверчиви не само към постъпките на другите, но и към своите. Те са прекалено мнителни. Този вид агресия се проявява в отговорите на 10 въпроса, които са насочени към вътрешни усещания и начини на тълкуване на поведението, постъпките и проявите на другите от страна на младежите.

7) *Ревност и омраза* – тази форма на агресивност също е свързана с неувереността на анкетираните младежи в собствената им стойност и в огромната им вътрешна несигурност – “аз не заслужавам нищо добро”. Ревността и омразата могат да бъдат задълбочени, когато личността е лишена от нужната обич, когато се чувства пренебрегната и изоставена. Подобно поведение е изразено в отговорите на 8 въпроса, които разкриват вътрешна неудовлетвореност, и чувство на завист, дори и омраза в анкетираните младежи.

8) *Вина след агресия* – този вид агресивно поведение е свързано с желанието на младежите да се самоизмъчват заради това, което са сторили нещо, което отново е провокирано от подценяването на собствената личност и страха да бъдат себе си. Вината след агресията е чувство, което възниква след проявено агресивно действие или словесни обиди. Държи в напрежение индивида до момента, в който той сам си признае грешката, да може да обясни на себе си и на другите, че действията му са били не принудени, неочаквани дори за самият него, вследствие от гнева. Това поведение е изразено в отговорите на 9 въпроса, разкриващи наличието на натрапчиви лоши мисли, дори усещане за срам, самоизмъчване, вътрешни страдания и угризения на съвестта.

ИЗВОД: Преобладаващата част от анкетираните младежи (11-15г.) след всеки конфликт изпитват «вина след агресия» (61%). Младежите имат поведение, провокирано от желанието им да се самоизмъчват, заради това, което са сторили. Това произтича преди всичко от «вътрешната им неувереност в себе си», «подценяването на собствената им личност» и «страхът да бъдат самите себе си». Това обаче е и показател за по-ниски нива на агресивност. Във всеки един момент на конфликт младежите са готови да влязат първо в словесна схватка - «**вербална агресия**» (60%), а след това и във физическа саморазправа - «**телесна агресия**» (48%). Показателите са в **средно към високо ниво на проява**. На практика, при повечето ситуации изследваните лица насочват своите агресивни реакции навън към обкръжението и към другите. Агресивните им прояви най-често включват размяна на обиди, подигравки, сърдене, а що се отнася до двигателната активност, агресивните прояви се изразяват чрез удряне, бутане, дърпане. Агресивността им е вид защитна реакция и е основана на **страха, как направеното от тях « се приема от другите и какъв**

образ е изградило в очите им». Изразява се в желанието им да обиждат околните и да ги ругаят, като смятат, че по този начин се извисяват над тях в собствените си очи. В поведението на болшинството от анкетираните младежи се проявява и «агресивното недоверие» (59%), което е провокирано отново от страх, но този път за това, че «околните им мислят само лошото». Децата подлагат на съмнение всичко, което им се казва и се доверяват само на себе си. Те са мнителни, не вярват в добрите намерения на другите. Считат, че ако някой реши да им помогне, той трябва да има някакви корисни причини за това. Не вярват, че човек може да направи нещо за тях, без да иска услуга в замяна. **Като цяло показателите са в границите около и над средните стойности.** Резултатите сочат, че младежите все по-често проявяват и «опозиционно поведение»(47%) - те вършат точно обратното на онова, което околните изискват от тях, защото така се чувстват по-сигурни и защитени. «Ревността и омразата»(54%), и «Индиректната агресия»(53%) също се проявяват в поведението на тази целева група, като **показателите са около и над средните стойности.**

С най-ниска степен на проявление е «агресивната раздразнителност» (36%) – наличието на вътрешно безпокойство, нервност и тревожност във взаимоотношенията им с околните, които най-често водят до спадане на работоспособността им и умора.

В заключение може да се обобщи, че предвид настъпващите в юношеството психофизиологични изменения, проявленията на агресивността са изменчиви, като превес имат скритите форми на агресия (индиректна, вина след агресия, ревност и омраза), пред откритите (телесна и вербална), характерни за периода на детско-юношеската възраст.

Данните сочат, че индексът на агресивността (ИА) при младежите от 11-15г. е над средното ниво (52%).

УЧИТЕЛИ

В тази целева група са изследвани 4 форми на проявление на агресивност и техният интензитет:

- Физическа агресия (ФА);
- Словесна агресия (СА);
- Гняв(Г);

Извод: Получените средни данни сочат, че «враждебността» е най-често проявяваната форма на агресивност при учителите. Полученият коефициент - (20) е много близък до средното ниво на проявление по субскалата „ враждебност”(24), но остава под него. Не малка част от представителите на тази целева група проявяват и „ гняв”, но и тук коефициентът (18) е под средното ниво – (21). Коефициентът на „ словесната агресия” (15) е на средното ниво, а „физическата агресия” е най-непопулярната форма на агресивност при учителите, предвид отчетеният нисък коефициент – (15), доста под средното ниво – (27).

Полученият коефициент на обща агресивност(68), също е под средното ниво (87), което би могло да се тълкува като показател за ниска агресивност при учителите.

Предвид горепосочените резултати, можем да заключим, че при фрустрация учителите най-често използват пасивни форми на агресия – „враждебност” и „гняв”. Най-често враждебността и гневът им са провокирани от болка от външната среда и неудовлетвореност на нуждите им. **Болката убива самочувствието им, и поражда в тях желание да наранят, за да се почувстват победители.** Агресията, изразена чрез гняв задължава, че някой трябва да бъде наранен. Това е начин на мислене, където някой не може да се почувства победител, докато друг не изгуби. Неможе да се почувства с високо самочувствие, ако не накара някой друг да има ниско самочувствие. Подобен процес се определя от психоаналитиците като нарцисизъм, незряло мислене. По-рядко агресията при учителите се изразява с по-директни форми - думи, ругатни, обиди към околните и т.н. **Най-непредпочитана от тях агресивна форма е физическото насилие.**

РОДИТЕЛИ

В групата на « Родителите» бяха изследвани 4 форми на проявлени на агресивността и техния интензитет - физическа агресия”(ФА), «словесна агресия» (СА), «импулсивност/нетърпение» (И/Н) и «избягване на агресия»(ИА).

Извод: С най - висока степен на изразеност са средните резултати, получени по субскалата - «Избягване на агресия» (3,39%). Това означава, че родителите на младежи от 11-15г. в петте изследвани училища са по-склонни при фрустрация да се въздържат от изразяване на агресия с директни форми. Те не нараняват физически околните и децата си, а по-скоро им причиняват болка като ги negliжират, лишават ги от внимание и грижи, отдръпват се от тях, отчуждават се. Относително високи са и получените резултати по субскалите «Словесна агресия» (2,60%) и «Импулсивност/Нетърпение» (2,23%). Това показва, че болшинството от родителите се проявяват като зрели и хармонични хора във взаимоотношенията с децата си и околните, и в случай, че прибегнат до директни форми на агресия при фрустрация, са склонни да реагират по-често с думи, пред това физически да наранят някого. Словесната агресия (СА) е един вид “по-култивирана”, интелектуализирана форма на директна агресивност, към която болшинството от родителите прибегват в състояние на силен афект. Впечатление прави, че е много малка разликата в получените резултати по скалите “словесна агресия” и “ импулсивност/нетърпение”. Импулсивността, както и физическата агресия са по-примитивни форми на агресивността. Импулсивността е свързана с вътрешните осъзнати/неосъзнати негативни импулси в моменти на фрустрация, които родителите не могат да овладяват и понякога изразяват открито.

Най-ниски са резултатите по субскалата «Физическа агресия» (1,58%), която в най-голяма степен е свързана със слабостта на Его-то, с неговата незрялост, с желанието на родителя да причини физическа болка в състояние на афект. Наличието на физическа агресия, макар и в ограничен брой анкетиращи родители е показател за слаб контрол на Его-то над вътрешните импулси и невъзможността на родителят в състояние на афект, да се съобразява с етичните императиви за « добро» и «зло». Като цяло агресивността на родителите е около и малко над средните нива.

В/ Възможности за превантивна работа срещу агресивността при подрастващите в училище и извън него. Резултати.

ИЗВОД: И учителите, както учениците, подкрепят прилагането на строги санкциониращи мерки при системното нарушаване на дисциплината в училище. Болшинството определят агресивното поведение като проблем преди всичко на учениците, провокиран от « нестабилната семейна среда», която се явява основен фактор за нарушаване на нормите на поведение от страна на децата. По-голяма част от анкетиранияте учители признават, че системната недисциплинираност ги озлобява и мотивира да реагират посредством въвеждането на повече правила и санкции. Тя обаче влияе и на взаимоотношенията им в учителския колектив – отношенията на 1/3 от анкетиранияте с колегите им са незадоволителни. Нито един от анкетиранияте учители не признава, че му липсва подготовка и се чувства несигурен в конфликтна ситуация, което го провокират да налага повече норми и правила, за контрол над учениците. Впечатление прави, изключително високият процент учители (83%), които определят като основен фактор за подобряване на дисциплината – спазването на правилата и нормите от страна на учениците. В същото време много по-малко са тези, които смятат, че „учителите също трябва да проявяват уважение към нормите и правилата” (17%). Най-предпочитаните от тях превантивни мерки срещу агресията в училище са «провеждането на тренинги за изграждане на групова динамика на сътрудничество, посредством диалога и преговорите» и «дебатите в клас със социална и културна насоченост». Голяма част от анкетиранияте, определят като добра превантивна мярка и „провеждането на дискусии, които са предложени от самите ученици”. Най-малко са поддръжниците на идеята за решаване на проблема с агресията, чрез медиация.

2.2 Изводи и препоръки

1. ФАКТОРИ ЗА АГРЕСИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ НА МЛАДЕЖИТЕ ОТ 11-15Г.

1.1 Изводи:

Социалните фактори (семейството) и **социално-педагогическите фактори** (взаимоотношенията с учители и родители в училище и извън него) **най-силно провокират агресията при младежи от 11-15г. Съществено влияние оказват и личностните фактори** (наличието на осъждане и/или критика от родители и учители). Неблагоприятният семеен климат, разрешаването на семейни конфликти с употребата на физическо насилие е предпоставка за раздалечаването и постепенното отчуждаване на децата от техните родители и виктимизирането им (поставянето им в позиция на жертва). Отказът от диалог и решаването на проблемите с физическа саморазправа, които децата виждат в своите семейства се пренасят и изявяват в училище. Училището се оказва средата, в която учениците са изложени на агресия, както от страна на свои връстници, така и от страна на учителите, които ги осъждат и критикуват, а понякога прилагат и по-рестриктивни агресивни модели. В много по-малка степен влияние върху агресивността оказват **икономическите фактори** (липсата на свободно време за развлечения и отдих) и **психо-физиологичните фактори** (липсата на грижи от родители, заради употребата на алкохол или неблагоприятни наследствени предразположения).

1.2 Препоръки:

- Да се обръща повече внимание на децата - в училище и в семейството. Те трябва да се чувстват значими, уважавани и обичани, както от страна на родителите, така и от страна на учителите си;
- Да бъде възстановен диалогът между родители и деца, като се изключат или ограничат агресивните модели в общуването помежду им;
- Агресивните модели в училище да бъдат заместени с адекватни за възрастта и нивото на развитие на учениците форми за превенция - чрез разговори, обучения, интерактивни методи за изразяване на натрупано в децата напрежение и импулси вследствие на преживяна агресия от страна на родител или учител;
- Повишаване на компетентността и изграждане на капацитет в учителите и родителите за превенция на агресивни прояви от страна на децата, чрез провеждане на обучения и семинари;
- Съвместни тренинги на ученици, родители и учители, в които чрез поредица от преживявания и време прекарано заедно, те ще могат да се опознаят по-добре, и същевременно да усвоят умения за водене на диалог и преговори, което ще възстанови контакта помежду им.

2. НИВО НА АГРЕСИВНОСТ И ФОРМИ НА ПРОЯВЛЕНИЕ ПРИ МЛАДЕЖИТЕ ОТ 11-15Г.

2.1 Извод: Индексът на агресивността (ИА) – 52% и индексът на враждебността (ИВ) -57% при младежите от 11-15г. са над средното ниво. Предвид настъпващите в юношеството психо-физиологични изменения, формите на агресивността се променят, като превес имат скритите форми на агресия (индиректна, вина след агресия, ревност и омраза), пред откритите (телесна и вербална), характерни за периода на детско-юношеската възраст. Агресивното поведение на младежите се проявява все по-често в отношения и действия, насочени към себе си. Натрупвайки негативизъм към самите себе си, те стават по-враждебни в поведението си и към околните (изпитват агресивно недоверие, ревност и омраза), най-често към своите връстници. Преобладаващата част от младежите във възрастта (11-15г.) изпитват «вина след агресия» . Те най-често се самоизмъчват, заради това, което са сторили. Това произтича от вътрешната им неувереност в себе си, «подценяването на собствената им личност и страхът да бъдат самите себе си». Агресивността им е вид защитна реакция и е основана на страха, как направеното от тях «се приема от другите и какъв образ е изградило в очите им». Децата подлагат на съмнение всичко, което им се казва и се доверяват само на себе си. Те са мнителни, не вярват в добрите намерения на другите. Считат, че ако някой реши да им помогне, той трябва да има някакви користни цели.

Младежите все по-често проявяват и «опозиционно поведение», т.е. те вършат точно обратното на онова, което околните очакват от тях да правят, защото така се чувстват по-сигурни и защитени. С най-ниска степен на проявление е «агресивната раздразнителност» – наличието на вътрешно безпокойство, нервност и тревожност при взаимоотношенията им с околните.

2.2 Препоръки:

- Необходимо е да се работи за намаляване на степента на тревожност и страха при младежите от 11-15г., които най-често отключват агресия в тях в ситуации на стрес;
- Необходима е критиката и нереалистичните изисквания на родители и учители към младежите да бъдат заменени с ежедневна подкрепа, която ще повиши самочувствието им и ще ги научи да изразяват по подходящ начин импулсите си, без да натрупват негативизъм към себе си и към другите, и желание да нараняват;
- Младежите трябва да бъдат обучавани да осмислят и разбират какво всъщност преживяват в ситуация на агресия от страна на родител, учител или съученик и как да реагират адекватно на преживяното, така че да не нараняват себе си или другите, да изразяват възможно най-приемливо импулсите, които са провикани от агресивни и конфликтни ситуации;

3. ПРЕВЕНЦИЯ НА АГРЕСИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ МЛАДЕЖИТЕ ОТ 11-15Г.

3.1 Извод:

Прилагането на санкциониращи мерки може да реши проблемите с дисциплината, и агресивното поведение на младежи от 11-15г., които най-често са провокирани от липсата на мотивация за учене и нестабилната семейна среда. За да се подобри дисциплината, учителите също трябва да проявяват уважение към нормите и правилата в училище. Трябва да се подобри диалогът между ученици и родители, а една от възможностите за това е „Училището за родители“. Учениците са склонни да търсят в себе си и в

семейството си решение на проблема с агресивното поведение. Като най-ефективни мерки в тази посока за тях са дискусиите, тренингите, и дебатите в клас, както и извънкласните форми, за сплотяване на децата.

3.2 Предложени мерки: Сред най-ефективните предложени от учители, родители и ученици мерки за превенция на агресивното поведение са:

- Разговори с учениците, за това, че агресията наранява, с примери от живота. Обсъждане на лоши постъпки, на които са станали неволни свидетели;
- Извънкласни дейности, съобразени с интересите и потребностите на децата, в които учениците да изразходват излишната си енергия, вместо в училище и в класната стая;
- Обособяване на „стаи“ в училищата за отпушване на натрупано напрежение и отрицателни емоции у децата, където могат да крещят, да се отпуснат напълно, в т.ч. и с физическа активност;
- Тренинги и ролеви игри с участието на учители, ученици и родители с оглед възпитаването на съпричастност, двустранно уважение и зачитане на правата и авторитета на всяка от трите групи;

2.3 Анализ на силните и слабите страни, възможностите и заплахите (SWOT)

Силни страни	Слаби страни
<p>1.Училището не е първостепенен фактор, пораждащ агресивността на подрастващите (11-15г.);</p> <p>2.Наличие на педагогически съветници в почти всяко училище, които се занимават с децата и се опитват да предотвратяват ситуации на конфликт и агресивност;</p> <p>3.Наличие на извънкласни дейности в някои училища, чиято цел е превенция на агресивното поведение – Училище за родители;</p> <p>4.Наличие на общинска програма за превенция на агресията при деца в предучилищна възраст;</p> <p>5.Епизодични опити (в рамките на проекти) от страна на училищата за превантивна работа с подрастващите срещу агресията;</p> <p>6.Нивото на агресивността и на учениците и на учителите е около и под средните нива;</p>	<p>1.Училището е средата, където подрастващите пренасят и обменят агресивните модели от семейството, улицата, медиите;</p> <p>2. Не винаги педагогическите съветници и тяхната роля в предотвратяване на агресивното поведение са разпознаваеми от децата;</p> <p>3.Слаб интерес на родителите към съществуващите форми за съвместна работа по превенция на агресивността и липса на средства за разширяване на тези дейности;</p> <p>4.Липса на общинска стратегия за превенция на агресивността при подрастващите;</p> <p>5.Липса на средства за превантивна работа по проблемите на агресията в училище;</p> <p>6.Липсват методология и практика за периодично проучване на нивата на агресивност при учениците и учителите в училище;</p>
Възможности	Заплахи
<p>1.Учениците, учителите и родителите предпочитат санкциониращите мерки за ограничаване на агресията в училище и извън него;</p> <p>2.Извънкласните форми, тренингите, ролевите игри и други форми на съпреживяване и емпатия са определени от ученици и учители като подходящи в превантивната работа срещу агресията в училище;</p> <p>3.Необходимост от обучения и консултации, както на учениците, така и на учителите и техните родители за превенция на агресивното поведение;</p>	<p>1.Санкциониращите мерки, могат да породят силни съпротиви от страна на засегнатите учители и ученици, така също и от други заинтересовани страни – в т.ч. търговци и съдържатели на заведения, които продават алкохол на малолетни и непълнолетни;</p> <p>2.Морално остаряла учебна база и похвати, и липса на пособия за провеждане на ролеви игри и тренинги за превенция на агресията;</p> <p>3.Липса на подготвени човешки ресурси за провеждане на необходимите обучения и тренинги;</p>

3. ЦЕЛИ НА СТРАТЕГИЯТА

3.1 Цели на стратегията и приоритети за развитие

3.1.1 Основна цел: Превенция на агресивното поведение при ученици от 11-15г., учители и родители в училище и извън него, изграждане на човешки ресурси, подобряване на материално-техническата база в училище за въвеждане и използване на нетрадиционни методи и похвати за ограничаване на агресивните прояви – в т.ч. тренинги, ролеви игри, извънкласни дейности по интереси, както на учителите, така и на учениците.

3.1.2 Приоритети за развитие:

1) Осигуряване на обществена подкрепа в превенцията на агресивното поведение при подрастващите – В рамките на този приоритет са залегнати цели, насочени към подобряване на действащи нормативни документи – на местно и национално ниво, които кореспондират с конкретни мерки и дейности за подобряване на дисциплината в училище и извън него, както и работа по превенция на агресивни прояви сред подрастващите.

2) Подобряване на диалога помежду ученици, учители и родители и обединяване на усилията им в превенцията на агресивното поведение в училище и извън него - Този приоритет обединява цели, мерки и дейности, които ще способстват за повишаване на доверието на подрастващите към учителите и родителите, изграждане на отношения на партньорство и взаимопомощ, и най-вече на взаимна нетърпимост към прояви на агресивно поведение, както от страна на учениците, така и от страна на родителите и учителите им;

3.1.3 Специфични цели:

Приоритет 1: Осигуряване на обществена подкрепа в превенцията на агресивното поведение при подрастващите

1) Повишаване на ефективността на прилаганите санкциониращи мерки на местно ниво при прояви на агресивно поведение, както спрямо учениците, така и спрямо учители и родители;

Тази цел е насочена към съществуващи санкционни мерки, по реда на Наредба 1 и тяхното приложение на територията на община Шумен. Това са мерки, засягащи търговци на магазини и собственици на заведения, които продават алкохол на малолетни в нарушение на разпоредбите на наредбата. Акцентира се на завишаването на санкциите(глобите) за търговците – нарушители от една страна. От друга страна, засилване на контрола по изпълнение на разпоредбите в наредбата, които са насочени и към родители на децата, нарушаващи системно дисциплината и обществения ред.Към момента няма глобени родители, въпреки, че наредбата го изисква.

Целта предполага и дейности, насочени към подобряване на действащите правилници за реда и дисциплината в училища и осигуряване на равнопоставено участие на деца, родители и учители при определяне на правилата и контрола по тяхното изпълнение. Повишаване на ролята на ученическите съвети при вземането на решения за налагане на санкции, както за провинили се ученици, така и за учители.

2) Промяна в действащи нормативни документи в сферата на образованието на национално ниво.

Изпълнението на тази цел кореспондира пряко с водените в момента дискусии за промяна в Закона за училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка. Изпълнението предполага предложения за промени в учебните програми, с оглед въвеждането на часове, осигуряващи прилагането на нестандартни методи и придобиване на знания и практически умения у подрастващите за превенция на агресивното поведение на своите съученици, учители и родители.

Приоритет 2: Подобряване на диалога помежду ученици, учители и родители и обединяване на усилията им в превенцията на агресивното поведение в училище и извън него

1) Изграждане на капацитет за превенция на агресивното поведение по отношение на наличният човешки ресурс:

Тази цел, предполага повишаване на квалификацията, знанията и уменията на учители, ученици и родители за справяне в ситуации на конфликт, породени от агресивно поведение в училище и извън него. Акцентира се преди всичко на дейности по организиране и провеждане на обучения, тренинги, ролеви игри и прилагането на нестандартни похвати и форми на обучение, чрез емпатия и съпреживяване. Организирането на съвместни пътувания с участието на родители, ученици и учители, което ще подобри диалога и ще обедини усилията на всички заинтересовани страни в превенцията на агресията.

2) Подобряване и осъвременяване на материално-техническата база в училище:

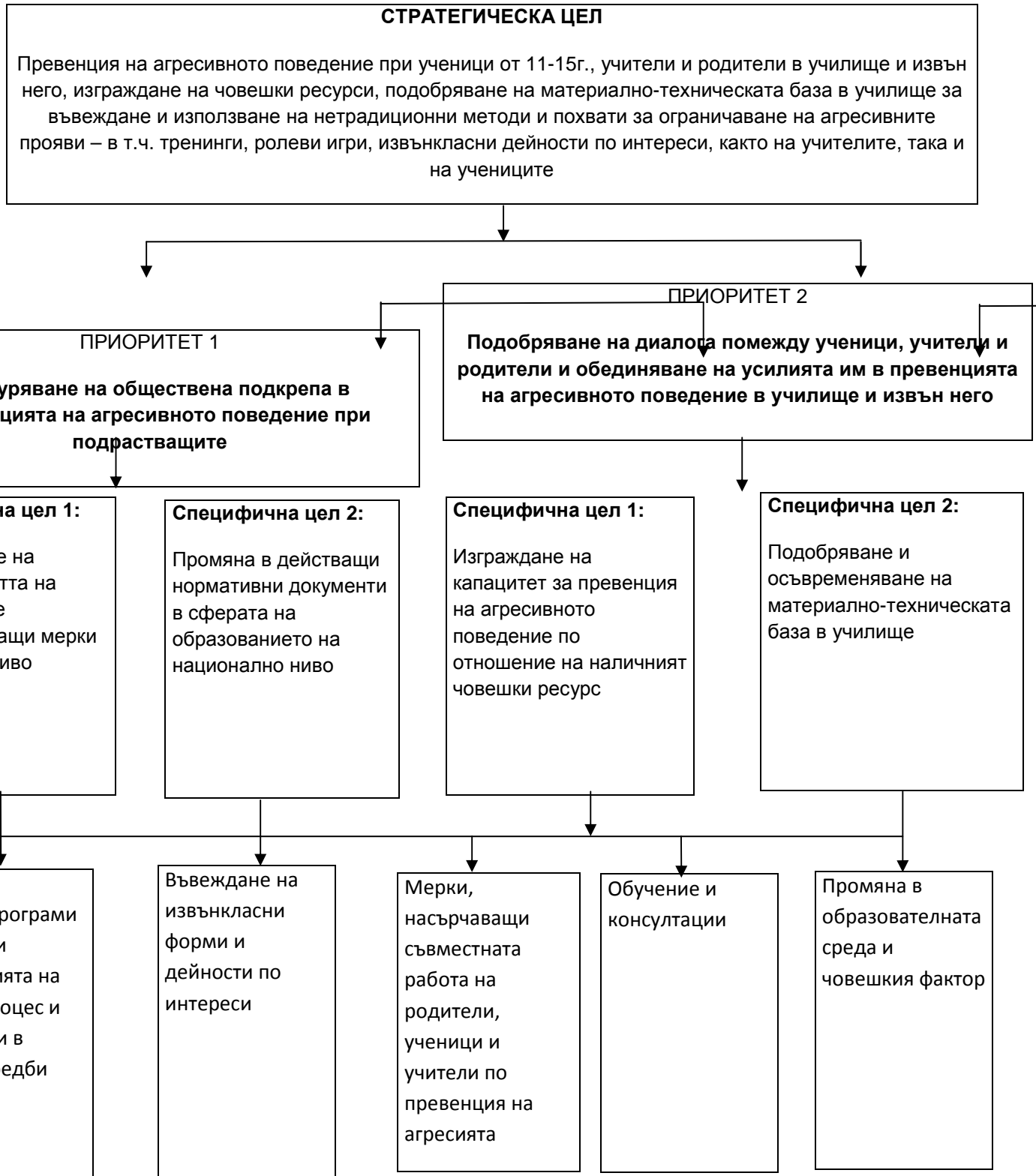
Целта предполага създаване на възможности за ползване на фондове с оглед набавяне на финансов ресурс и закупуване на съвременни технически пособия за интерактивно обучение, отговарящо на очакванията и интересите на учениците. Това ще повиши интереса на децата към учебно-възпитателния процес, ще повиши личната им отговорност и ще осигури равнопоставено участие с това на учителите при разработване и представяне на учебния материал. Посредством осъвременената база ще бъде осигурен необходимият технически ресурс за провеждане на обучения, ролеви игри, тренинги за превенция на агресивното поведение.

3.3 Обвързаност с цели в други планови и стратегически документи

Целите и приоритетите на стратегията за превенция на агресивното поведение при подрастващите кореспондират със съществуващи местни и национални документи, както следва:

- Общинска програма за превенция на агресията в предучилищна възраст
- Общинска Наредба 1
- Закон за закрила на детето
- Закон за училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка

3.3 Цялостна стратегическа рамка

4.ОПИСАНИЕ НА ИНТЕРВЕНЦИИТЕ.

4.1 Мерки и дейности

Мярка	Дейности	Финансиране	Очаквани резултати
<p>1. Обучение и консултации</p>	<p>1. Информирание и ограмотяване на родителите за особеностите в психо-физиологичното развитие на техните деца. Обученията се правят по време на родителски срещи от педагогическите съветници /психолози;</p> <p>2.Създаване на единен консултантски център с подходяща материално-техническа база за психологическо и етично обучение на учители, ученици и родители. Специалистите (психолози, юристи) ще дават консултации не само в частни случаи, но и периодично по училищата ще инициират обучения на учители, родители и деца.</p>	<p>Бюджети на училищата</p> <p>Общински/държавен бюджет (с проекти и еврофинансиране)</p>	<p>1.Създаване на местен капацитет и развитие на наличния експертен потенциал за превенция на агресията;</p> <p>2. Установяване на устойчиво партньорство и повишаване на доверието между родители, учители и деца в превенцията на агресивното поведение;</p>

ОБЕДИНЕНИЕ АЛИАНС ЗА ШУМЕН

<p>2. Мерки, насърчаващи съвместната работа на родители, ученици и учители по превенция на агресията</p>	<p>1. Създаване на условия за активно и равнопоставено участие на ученици, родители и учителите при изготвяне на вътрешните правила, регламентиращи училищния живот;</p> <p>2. Сформиране на „помирителни комисии“ към училищата, които да извършват проверки и решават казуси във връзка с прояви на агресивно поведение. Решенията на комисиите <u>задължително да се ползват от директорите</u> на училищата, когато подбират санкциониращите мерки.</p>	<p>Бюджети на училищата</p> <p>Средства, привлечени по програми и проекти</p>	<p>1.Ще се преодолеят апатията и неангажираността на родители и деца към училищния живот;</p> <p>2.Ще бъде осигурена нужната на учителите подкрепа от страна на родители и ученици в превенцията на агресивното поведение в училище.</p>
<p>3. Промяна в образователната среда и човешкия фактор</p>	<p>1. Преустройство на учебните помещения, закупуване на интерактивни пособия в училищата;</p> <p>2.Организиране на периодични обучителни курсове за повишаване знанията на учителите в новите технологии и</p>	<p>Бюджети на училищата</p>	<p>1.Създаване на уютна и творческа обстановка за децата в училище;</p> <p>2.Стимулиране на ангажираност и мотивация за включване в учебния процес;</p> <p>3. Издигане на авторитета на учителя и училището като</p>

ОБЕДИНЕНИЕ АЛИАНС ЗА ШУМЕН

<p>4. Въвеждане на извънкласни форми и дейности по интереси</p>	<p>1. Организиране на извънкласни дейности, базирани на позитивен личен пример: - покани към изявени творци на изкуството; - час за избора на професия, в който професионалисти да разказват на учениците за своята професия и по този начин да им помогнат в избора на професия;</p> <p>2. Спортни дейности в училище и извън него съвместно с родители;</p> <p>3. Състезания и ролеви игри.</p>	<p>Държавен бюджет и средства от европрограми</p> <p>Бюджети на училищата</p> <p>Общински бюджет</p>	<p>1. Скъсяване на дистанцията между учители, ученици и родители.</p> <p>2. Развитие на дейности, според интересите на децата;</p> <p>3. Промяна в моделите на поведение, като се избягват агресивните прояви, през пренасочване на отрицателната енергия в спорт и други дейности</p>
<p>5. Промяна в учебните програми и планове за организацията на учебния процес, и разпоредби в местни наредби</p>	<p>1. Въвеждане на час по безопасен Интернет в училище. В тези часове децата ще получат знания за опасностите в интернет-мрежата;</p> <p>2. Въвеждане на часове по гражданско образование и право, където учениците получават информация за норми, правила, модели на поведение и се научават да разпознават агресията в различните ѝ проявления;</p> <p>3. Повишаване на</p>	<p>Средства от европрограми и проекти в т.ч. и по линия на държавния бюджет;</p>	<p>1. Ще бъдат създадени инстинкти за предпазване на децата от всякакви форми на насилие и дори от „сексуални хищници“ в мрежата;</p> <p>2. Формиране на нови модели за поведение и поставяне на основите на ново гражданско общество, чрез създаване на обществена непримиримост към агресията;</p>

ОБЕДИНЕНИЕ АЛИАНС ЗА ШУМЕН

	<p>насърчаване на тяхната компетентност в три централни области:</p> <ol style="list-style-type: none">1.емпатия(съчувствие,разбиране);2. контрол на импулси;3. справяне с яд и ярост.		
--	--	--	--

4.2 План за изпълнение на Стратегията (2012г. – 2015г.)

Дейност	Година	Отговорници
1. Информирание и ограмотяване на родителите за особеностите в психо-физиологичното развитие на техните деца	ежегодно	Училищата НПО Експерти
2. Създаване на единен консултантски център с подходяща материално-техническа база за психологическо и етично обучение на учители, ученици и родители	2012г.	Училища НПО Експерти Община
3. Създаване на условия за активно и равнопоставено участие на ученици, родители и учителите при изготвяне на вътрешните правила, регламентиращи училищния живот	ежегодно	Ръководства на училищата Ученически съвети Родители
4. Сформиране на „помирителни комисии” към училищата, които да извършват проверки и решават казуси във връзка с прояви на агресивно поведение	2012г.	НПО Училища Ученически съвети
5. Преустройство на учебните помещения, закупуване на интерактивни пособия в училищата	ежегодно	Училища
6. Организиране на периодични обучителни курсове за повишаване	ежегодно	НПО Училища

знанията на учителите в новите технологии и използването на интерактивни методи за работа с ученици и родители по проблемите на агресията		
7. Популяризиране на позитивни учителски практики и модели на поведение	ежегодно	Училища Експерти НПО
8. Периодични наблюдения и проучвания на интензитета на агресивността в училище, чрез прилагане на стандартизирани методики	ежегодно	Училища Експерти НПО
9. Създаване на експертен съвет, за разпределяне на средства от общинския бюджет по проекти за промяна в образователната среда и човешкия фактор	2012г.	Община Общински съвет Експерти НПО Училища
10. Организиране на извънкласни дейности, базирани на позитивен личен пример	ежегодно	НПО Училища
11. Спортни дейности в училище и извън него съвместно с родители	ежегодно	НПО Училища
12. Състезания и ролеви игри	ежегодно	НПО Училища
13. Въвеждане на час по безопасен Интернет в	2012 – 2015г.	МОМН

ОБЕДИНЕНИЕ АЛИАНС ЗА ШУМЕН

училище		РИО Училища
14. Въвеждане на часове по гражданско образование и право	2012 – 2015г.	МОМН РИО Училища
15. Повишаване на санкциониращите мерки с административен характер на местно ниво и засилване на контрола по тяхното изпълнение(Наредба1)	До края на 2011г.	Община – Инспекторат Общински съвет НПО
16. Ползване на чуждестранният опит и въвеждане на учебни програми в ранно-юношеска възраст – 7-11г. (средно училище) за ограничаване на агресията	2012 – 2015г.	МОМН РИО Училища Експерти НПО

4.3 Програма за изпълнение на Стратегията за 2012г.

Дейност	Срок	Отговорници	Общ размер на средствата в хил.лв.
1. Преустройство на учебните помещения, закупуване на интерактивни пособия в училищата	2012г.	НПО Училищни настоятелства Училища	20
2. Организиране на извънкласни дейности, базирани на позитивен личен пример	2012г.	НПО Училища Училищни настоятелства	15
3. Спортни дейности в	2012г.	НПО	

ОБЕДИНЕНИЕ АЛИАНС ЗА ШУМЕН

училище и извън него съвместно с родители, в т.ч. състезания и ролеви игри.		Училища Училищни настоятелства	15
--	--	-----------------------------------	----